

ERKÖLC S MISZTIKUM ORESZT SZOMOV „RUSZALKA” CÍMŰ ELBESZÉLÉSÉBEN

Sarnyai Csaba

A preromantika, s még inkább a romantika korszakában végérvényesen előtérbe került az a tudományos megközelítésmód, amely a korabeli szellemiségnek megfelelően már a népi hitvilág valamennyi tényét is racionális alapon értelmezte. Az ilyen típusú felfogásmód magától értetődően épült be abba a szépirodalomba, amely ugyan korábban is felhasználta a különféle mitologikus elemeket, ám sohasem próbálta azok eredetét és természetét magyarázni. Ez a felvilágosító-magyarázó írói magatartás különösen jellemző a XIX. század első felének egyik meghatározó íróegyéységre, Oreszt Szomovra, akinek esztétikai nézetei többek véleménye szerint „közel állnak a materialista esztétikához”. Ennek megfelelően Szomov gyakorta ad hősei szájába a néphittel kapcsolatos „racionális” vélekedést, mint teszi ezt például a „Kikimora” (1830) című elbeszélésében is:

„Valami udvarba, egy leányhoz, éjszakánként tüzes sárkány röpköd; Szavelij apó meg sokszor csak nevetett ezen, s elkezdte magyarázni, hogy a tüzes sárkány nem is sárkány, hanem... nem is emlékszem már, hogy is nevezte: valami muhamor (meteor – S. Cs.), vagy mi. Hogy ezek égi tüzek, s nem pedig tisztátalan erő; éppen ellenkezőleg, ezek a tüzek tisztítják a levegőt; szóval mondott az mindenfélét, ami magától az embernek eszébe nem jutna.”¹

A mitologikus megközelítési mód jellegzetes vonásai ugyanakkor világosan körvonalazódnak Szomovnál, mint ahogy általában véve a romantika poétikájában is, méghozzá elsősorban a mitikus és egyéb folklór-szűzsékhez való viszony, illetve annak szépirodalmi szövegben való újraértelmezése vonatkozásában. A Harkovi kormányzóságban született Szomov folklór iránti fokozott érdeklődésében kétségkívül szerepet játszott Ukrajnában eltöltött gyermek- és ifjúkora is: azon írók közé tartozik, akik a folklór

---

¹ Кикимора // Сомов, О.М. Были и небылицы. Москва: Советская Россия, 1984, 219–228. (A fordítás – itt és a továbbiakban is – a cikk szerzőjétől származik.)

alapvető műfajait, illetve magát az ukrán népi hiedelemvilágot nem az akkor még elég csekély számban rendelkezésre álló ilyen témájú könyvekből, hanem közvetlen környezetükből, a személyes kapcsolatok révén ismerték meg. A népi hiedelemvilág tényeinek így Szomov íróként is rendkívüli jelentőséget tulajdonított: „Minél több olyan népi legendát és hiedelmet kell összegyűjteni, melyek Ukrajnában az egyszerű nép körében ismeretesek, amíg még végképp el nem vesznek a jövő régészkedői és költői számára. Közülük már ma is számosan feledésbe merültek, mások meg, az öregek homályos elbeszéléseinek révén, még tartják magukat az egyszerű falusi emberek emlékezetében. Ám a műveltség térhódításának köszönhetően végül azok is nyomtalanul el fognak tűnni. [...] Ezek (a hiedelmek – S. Cs.) minden nép számára a népköltészet tartalékait jelentik, de egyúttal az elődök ősi erkölcsének és szokásainak kutatását is (Сомов 1991: 203–204).

A népi hitvilág jelenségeinek szépirodalmi interpretációja a romantikus Szomovnál is elsősorban azt a poétikai eljárásmodot jelenti, melyet az írók legfőképpen erkölcsi nézeteik kifejtése kapcsán alkalmaztak, miután az többé-kevésbé adekvát eszközöket adott a kezükbe az emberi személyiség nivellálódásának szemléltetésére, illetve a morális jellegű konfliktusok ábrázolására (vö. a Szomovtól az imént idézett gondolatot az ősi erkölcsiséggel kapcsolatban). Ilyen konfliktus áll Szomov „Ruszalka” című elbeszélésének (1829) középpontjában is. A mű tulajdonképpen egy egyszerű származású leány tragikus sorsát beszéli el, aki vízbe öli magát, mikor a magasabb társadalmi körökből való szerelme elárulja és elhagyja.

Alapszüzséje miatt az elbeszélést többen olyan műnek tartják, ami műfajilag nem lép túl az egyszerű korrajz keretein, mint ahogy az egyes szereplők ábrázolásának tömörségét is gyakran a sematizmus megnyilvánulásának tudják be. Szomov elbeszélésében „csupán az ember és a természetfölötti ellentétének ábrázolására szorítkozik. Az adott antinómia az emberek közötti kölcsönös megértés hiányát hivatott szimbolikusan kifejezni, miközben az író lényegében mindvégig egyetlen elszigetelt szituációra összpontosít. Ami pedig a jellemek kidolgozottságát illeti, Szomov jelentős egyoldalúságról tesz tanúbizonyságot, ami valójában még a XVIII. századi irodalomnak volt sajátja, mely nem tudott túllépni önnön retorikai korlátain” (Мусий 2006: 130).

Szomov valóban a népi kultúrából jól ismert bináris oppozíciót alkalmazza elbeszélésében, mikor az élők világát a holtakéval állítja szembe,² ugyanakkor ezt – elsősorban az erkölcs vonatkozásában – a megszokottól jelentősen eltérő módon teszi. Ennek megfelelően az elbeszélés erkölcsi szintjén az individualitást a kollektivitás váltja fel, ami markánsan rányomja bélyegét a mű két főszereplőjének egymáshoz való viszonyára is. A vízbe-fúlt leány, azaz a *ruszalka* és anyja közötti kapcsolat hasonlóképpen a túlvilági létben meghatározó kollektív szemléletnek rendelődik alá, s a továbbiakban már nem értelmezhető a földi élet személyességének koordinátái között. Annál is inkább, mivel a földi létezésről eltérően az elbeszélésben ábrázolt túlvilági lét – éppen kollektív jellege miatt – elsősorban az általános gondtalanság és a felhőtlen szórakozások világát jeleníti meg, ahol a földi szenvedések és megpróbáltatások már gyakorlatilag értelmüket veszítik:

„Anyám! Engedj el engem, hadd bolyongjak az erdőben, hadd kóboroljak a zöld héten,³ hogy aztán újra alámerülhessek víz alatti birodalmunkba. [...] Ott minden csupa vidámság! Ott könnyűnek érzem magam! Ott mindenki fiatal, s olyan pajkos, mint a víz fodrozódó hullámai, olyan játékos, mint a kishalak. Nálunk még a nap is fényesebben ragyog, még a reggeli szél is szabadabban lélegzik. Mert mi van nálatok itt a földön? Mindenütt csak szükség: itt éhség, ott hideg és fagy. Mi nem ismerjük a szükséget, boldogok vagyunk, táncot járunk a vízzel, játszunk a szivárvánnyal, a víz fenekén drágaköveket keresünk, s azokban leljük örömiinket. Télen jó meleg van a jég alatt, mint a suba alatt, a nyári forró éjszakákon pedig kijövünk a part-ra, hogy a hold sugarai melengessenek bennünket, és csak hancúrozunk, játszadozunk. [...] Anyám! Eressz el engem, nehéz lesz nekem, megfúlok az élők között! Eressz, anyám, ha szeretsz” (141–142).⁴

Az elbeszélés hősnője ilyen értelemben változtatta meg státuszát: „élőből” immár végérvényesen „holttá” vált, azaz a túlvilágiak számára már nem idegen többé, minek következtében paradox módon több benne a vitalitás, mint életében volt. Ez a státuszváltás ugyanakkor az emberi értékrend

² Erre utal az elbeszélés alcíme is: „Kisorosz legenda”.

³ Pünkösöd hete, mikor a néphit szerint a ruszalkák a földön kóborolnak, s megkísértik az élőket; erről bővebben l. Sarnyai 2008: 209–210.

⁴ Az elbeszélésből vett idézetek forrása: Русалка // Сомов, и. м. 136–144. A zárójel az oldalszámra utal.

szempontjából súlyos és jóvátehetetlen veszteséget jelent, nemcsak egzisztenciális vonatkozásban (egy gyermek elvesztése), hanem egyúttal morális értelemben is, hiszen az anyának végig kell néznie, amint lánya egy elátkozott, örök kárhozatra ítélt teremtéssé válik, aki ezáltal végérvényesen megfosztatik az üdvözülés lehetőségétől. Szomov ilyenképpen az élők és a holtak világának ütköztetésekor valójában a két világ értékrendjét állítja szembe egymással. A leány metamorfózisa így nem csupán a személyiségnek a világ „materiális” és „transzcendens” koordinátái között történő elmozdulását jeleníti meg, hanem egyúttal az erkölcsi értékrendben lezajló óriási hangsúlyeltolódásokra is utal: *„Hogy jól szórakozzunk, gyakran megrézfáljuk az élőket. Mi rossz van abban, ha néhanapján halálra csiklandozzuk őket, vagy levisszük a folyó fenekére? Hát rosszabb lesz nekik attól? Csak ők is ugyanolyan könnyűek és szabadok lesznek, mint mi magunk”* (141–142). Vagyis a vízbefúlt leány nézőpontjából az emberi halál már nem tragikus végként értelmeződik, hanem mint pozitív változás, jó értelemben vett továbblépés, melynek megvalósításában az embert olyan nemkívánatos tényezők akadályozzák, mint a „hiábavaló félelem” és az előítéletek: *„Tudom, hogy szomorkodsz és sírsz miattam, hát ki akadályoz, hogy örökre velem légy? Hagyd hiábavaló félelmedet, s gyere velem a Dnyeper mélyére”* (141).

A „földi” és a „földöntúli” morál ütközése, illetve az emocionális emberi, valamint a kollektív természetfölötti eredők oppozíciója ugyanakkor szigorúan egzisztenciális értelemben realizálódik az elbeszélésben. Mindez a szerelmi bosszú szenvedélyes mámorában ölt konkrét formát, ami végeredményben az áruló férfi fizikai halálához vezet: *„Egy nappal azután, hogy a ruszalka elszaladt anyjától, egy holttestet találtak az erdőben. Egy lengyel férfi volt vadászruhában, akiben honfitársai Kazimir Csepkára ismertek. [...] A testén semmiféle sérülést, az erőszakos halál egyetlen jelét sem lehetett felfedezni; ám az arca el volt kékülve, s erei borzalmasan kidagadtak. [...] Az orvosok mondtak ezt is, azt is, de a nép sokkal egyszerűbben magyarázta a dolgot: azt beszéltek, hogy a boldogultat a ruszalkák csiklandozták halálra”* (143). Az adott epizódban teljes valójában feltárul az ilyen túlvilági lények – az ukrán népi démonológiából jól ismert – kettős természete, ami egyszerre emberi és démoni. Ez a kettőség abból ered, hogy a hagyományos démonológiai diskurzusban a *ruszalka* alakjára két személyiség dichotómiája a jellemző: az üdvözülés lehetőségétől megfosztott, elátkozott

leányé, illetve a kegyetlen túlvilági démoné.⁵ Ilyen értelemben az elbeszélésben is diadalmaskodik az emberi oldal fölött a démoni; a *ruszalka* itt már valódi, démoni arcát mutatja, s halált hozó, bosszúálló lényként viselkedik, noha bosszújának valódi alapmotivációja részben továbbra is az eredeti emberi személyiség esendőségében gyökerezik. Így értelmeződik át az elbeszélés „földi” és „földöntúli” morállal kapcsolatos kezdeti metafizikai síkja, miközben a hangsúly egyre inkább az ember tisztátalan halálának folklórból vett motívumára tolódik át. Ennek következtében a vőlegény halála adott esetben nem értelmezhető úgy, mint meghatározott beavatás, azaz az élő ember holttá avatása, hiszen – mint durván emocionálisan motivált tett – kifejezetten a szerelmi bosszú eredménye. Ahogyan azt Valentyina Muszija meletyinszkiji gondolat jegyében megjegyzi, Szomov „a mítoszon alapuló fantasztikum alkalmazásában találta meg annak a lehetőségét, hogy kifejtse azon nézeteit, melyek az ember elszigeteltségével, az embereket egymástól elválasztó korlátok felszámolhatatlanságával, a misztikum felé való orientálódás végzetes következményeivel, illetve a személyiség elidegenedésével, a belső káosz leküzdhetetlenségével kapcsolatosak” (Мусий 1989: 109).

Összegezve az elmondottakat, Szomov elbeszélésének alapkonfliktusa a transzcendens dimenziókkal rendelkező erkölcsi normák tiszteletben tartásával, illetve figyelmen kívül hagyásával függ össze. Szomovot nem annyira a hétköznapi vagy akár szerelmi konfliktusok érdeklik, mint inkább a racionális és az irracionális, misztikus eredők összefonódása, azaz a természeti és a természetfölötti erők szerepe az ember sorsának alakulásában, illetve beteljesülésében. Az ilyen szellemben született mű elsősorban így nem a folklórból kölcsönzött, eredeti szüzsében megjelenített világértelmezési modell természetéről tanúskodik, hanem sokkal inkább az ukrán romantika gondolkodás- és kifejezőmódjában megragadható mitopoétikus struktúrák jellegéről. Szomov világértelmezésének és írói mentalitásának függvényében így az adott irodalmi kontextusban sok vonatkozásban újraértelmeződnek egy meghatározott morális természetű dilemma bizonyos vetületei.

---

⁵ Erről bővebben l. Sarnyai 2008: 211.

IRODALOM

Sarnyai Csaba 2008, Keresztény élők – pogány holtak. Egy hiedelemlény metamorfózisai a szláv népek hitvilágában. In: *Hungaro-Ruthenica IV*. Szeged, 205–216.

Мусий, В.Б. 1989, Мифологические персонажи в повестях О. Сомова и украинский фольклор. В кн.: *Вопросы литературы народов СССР. Республиканский межведомственный научный сборник, вып. 15*. Киев–Одесса: Выща школа, 101–110.

Мусий, В.Б. 2006, *Миф в художественном освоении мировосприятия человека литературной эпохи предромантизма и романтизма*. Одесса: Астропринт.

Сомов, О.М. 1991, *Купалов вечер: Избранные произведения*. Київ: Дніпро.

РЕЗЮМЕ

Мистическое и нравственное в рассказе О. Сомова «Русалка»

В рассказе «Русалка» О.М. Сомова мир живых противопоставляется миру мертвых, где согласно народным представлениям индивидуальное должно замениться коллективным. Столкновение «земной» и «потусторонней» морали, оппозиция эмоционального человеческого и коллективного сверхъестественного начал, в рассказе представляет собой основной конфликт, который связан с соблюдением и нарушением норм человеческой морали, имеющей трансцендентные измерения. Сомова-прозаика занимают не столько жизненные коллизии или некие любовные чувства, сколько взаимосвязь рациональных и иррациональных мистических начал, роль природных и сверхъестественных сил в формировании судьбы человека. Возникшее таким образом произведение свидетельствует не столько о миропонимании предполагаемых фольклорных подлинников, сколько о характере украинского романтизма, тяготеющего к мифопоэтическим структурам мышления и выражения.